

НЕВЯДОМЫ АЛЕСЬ ЧАРВЯКОЎ

1892 – 1937.

Алесь Чарвякоў 17 гадоў знаходзіўся каля дзяржаўнай улады ў Савецкай Беларусі, а каля чатырох гадоў (1920 – 1924) сумяшчаў дзве дзяржаўныя пасады – старшыні ЦВК БССР і кіраўніка ўрада рэспублікі. З 1922 да 1937 г. ён быў членам Прэзідыума ЦВК СССР, а з 1923 г. – адным са старшынь ЦВК Савецкага Саюза. Аляксандр Рыгоравіч Чарвякоў – сапраўдная гісторыя БССР, адзін з кіраўнікоў барацьбы за перамогу савецкай улады на Беларусі.

Яго біяграфія рэвалюцыянера і дзяржаўнага дзеяча добра вядома прадстаўнікам старэйшага пакалення нашай краіны, многім настаўнікам і выкладчыкам беларускай літаратуры нашых навучальных устаноў. Пра яго напісаны біяграфічная кніга, дзясяткі газетных і часопісных артыкулаў, выдадзены выбраныя артыкулы і прамоўны Алеся Чарвякова.

У 1978 г. у выдавецтве “Беларусь” выйшла кніга беларускага гісторыка Уладзіміра Якутава “А. Г. Чарвяков. Страницы биографии”. Але што здзіўна: ва ўсёй кнізе ніводнага разу не сустракаецца слова *беларусізацыя*.

Мы спынімся на малавядомых старонках жыцця А. Чарвякова, найперш яго ролі ў правядзенні палітыкі беларусізацыі, прапагандзе беларускай мовы і літаратуры.

З усіх кіраўнікоў Савецкай Беларусі даваенага перыяду толькі Алесь Чарвякоў і Вільгельм Кнорын былі па прафесіі настаўнікамі. Што датычыцца В. Кнорына, то ён у 1910 г. скончыў на-

стаўніцкую семінарыю і здаў экзамен на народнага настаўніка. А. Чарвякоў таксама вытрымаў такі экзамен, але пазней, у 1915 г., скончыў яшчэ і Віленскі настаўніцкі інстытут.

Вядома, што “Маніхвэст Часовага рэвалюцыйнага работніча-сялянскага савецкага правіццельства Беларусі” 1 студзеня 1919 г. падпісаў яго старшыня Змітро Жылуновіч. Але мала хто ведае, што акрамя яго гэты вельмі важны дакумент падпісалі “сябры правіццельства: А. Мясников, С. Иванов, Алесь Чэрвяк [Чарвякоў], И. Рейнгольд”.

Алесь Чарвякоў стаў камісарам асветы Сацыялістычнай Савецкай Рэспублікі Беларусь, а потым намеснікам камісара асветы Літоўска-Беларускай ССР. Яму давялося наладжваць культурна-асветніцкую работу не толькі на тэрыторыі Беларусі, але і Літвы. Дапамагаў у гэтым і мінулы вопыт настаўніка Трокскага павята Віленскай губерні.

Пры непасрэдным удзеле А. Чарвякова ўрад Літбела выдаў дэкрэты пра адкрыццё Віленскага народнага ўніверсітэта (10 сакавіка 1919 г.), абавязковае бясплатнае навучанне дзяцей і моладзі ва ўзросце ад 7 да 18 гадоў (24 сакавіка 1919 г.), стварэнне гісторыка-этнаграфічнага музея (25 сакавіка 1919 г.) і музея прыкладнага мастацтва (26 сакавіка 1919 г.).

Па яго ініцыятыве пры Наркамаце асветы Літбела была заснавана археаграфічная камісія, якая кіравала цэнтральным кнігасховішчам, бібліятэкай, цэнтральным архівам і гісторыка-этнаграфічным музеем. У той час выдавалася шэсць газет: дзве на рускай, па адной на беларускай, літоўскай, польскай і яўрэйскай мовах.

Мала каму вядома, што з імем А. Чарвякова звязана аднаўленне дзейнасці Горы-Горацкага земляробчага інстытута. Так, 15 студзеня 1919 г., праз два тыдні пасля абвяшчэння ССРБ, аб’яднаны педагагічны савет Горацкага сельскагаспадарчага і Горацкага каморніцка-агранамічнага вучылішчаў звярнуўся з лістом у Прэзідыум Часовага рабоча-сялянскага ўрада Беларусі. У ім прапанавалася аднавіць у Горках на базе гэтых вучылішчаў сельскагаспадарчы інстытут з сельскагаспадарчым, культурна-тэхнічным, сельскагаспадарчага машынабудавання і лясным аддзяленнямі.

7 красавіка 1919 г. пры актыўным удзеле намесніка народнага камісара асветы Літбела А. Чарвякова Горы-Горацкі земляробчы інстытут быў адноўлены. Новай навучальнай установе выдзелілі сродкі ў суме 2 млн рублёў на рамонт абсталявання і ўтрыманне будынкаў.

Алесь Рыгоравіч, займаючы самыя адказныя пасады ў Савецкай Беларусі, зрабіў шмат карыснага для развіцця беларускай навукі і культуры.

Адным з першых крокаў “усебеларускага старасты” – старшыні ЦВК ССРБ А. Чарвякова па разгортванні культурна-адраджэнскіх працэсаў быў заклік да землякоў вярнуцца ў родную Беларусь. Так, нашай рэспубліцы, якая стала на шлях новага жыцця, не хапала настаўнікаў, работнікаў культуры і асветы, навукоўцаў, літаратараў. Многія з іх у 1915 – 1920 гг. пакінулі Бацькаўшчыну. Менавіта з гэтай прычыны ЦВК Беларусі ў лютым 1921 г. звярнуўся да раскіданых вайной па розных рэгіёнах дзеячаў культуры:

“Ураджэнцы Беларусі: навукоўцы, літаратары, школьныя, дашкольныя работнікі, увогуле культурныя дзеячы!

Ваша вызвалена радзіма кліча вас да сябе. Яна прызывае вас прыкласці сваю руку, узброеную вопытам савецка-культурнай работы, да яе адраджэння. Мы не абяцаем пакуль спрыяльных умоў, лепшых, чым у цэнтры, пайкоў і больш высокіх ставак. Можна быць, вам прыдзецца ў першы час цяжка нястачу, нязручнасць, але працоўныя масы Беларусі не забудуць тых, хто пажадае стаць удзельнікам у іх вялікай творчасці, дапамагчы ім выкаваць светлы меч іх новай культуры. Не саромцеся тыя, хто недастаткова валодае беларускай мовай. Тут сярод беларускага сялянства вы ўспомніце гэту мову вашага дзяцінства і навучыцеся ёй, калі ў вас будзе да гэтага жаданне” [1, с. 132 – 133].

Істотную дапамогу А. Чарвякову ў гэты час аказаў наркам асветы РСФСР А. Луначарскі. Па яго ініцыятыве СНК РСФСР прыняў спецыяльны дэкрэт, на падставе якога “культурнікі-беларусы” адкамандазіроўваліся на радзіму. Сярод іх былі нават настаўнікі, якія знаходзіліся ў арміі і займалі пасады ніжэйшыя за ротнага камандзіра.

У выніку да канца 1921 г. каля 300 чалавек, сярод якіх былі беларусы, палякі, яўрэі, вярнуліся на бацькаўшчыну для правядзення культурнай работы і выкладання ў Беларускім дзяржаўным універсітэце.

Адным з клопатаў старшыні ЦВК і СНК ССРБ А. Чарвякова было забеспячэнне навучальных устаноў рэспублікі кнігамі, падручнікамі, слоўнікамі на беларускай мове. Менавіта ў той час пачалася работа па стварэнні і выпуску вучэбнай і навукова-папулярнай літаратуры на роднай мове. У 1921 г. ЦВК Беларусі асігнаваў на выдачу прэмій складальнікам найлепшых падручнікаў 5 млн рублёў, а таксама выдаткаваў у распараджэнне Народнага камісарыята асветы 2 млн рублёў на выдачу субсідый літаратарам і навукоўцам, якія выкарыстоўвалі ў працы мовы рэспублікі і адчувалі недахоп матэрыяльных сродкаў.

З 1 снежня 1920 г. да 1 снежня 1921 г. было надрукавана пяць падручнікаў на беларускай мове агульным тыражом 79 тыс. экзэмпляраў. Ужо да сярэдзіны 1922 г. па ўсёй тэрыторыі ССРБ размеркавалі каля 150 тыс. беларускіх кніг. Сярод іх такія каштоўныя выданні, як “разрадная азбука”, “Роднае Слова”, “Правапіс беларускае мовы” Я. Лёсіка, “Граматыка для школ” Б. Тарашкевіча, “Лемантар” С. Некрашэвіча (упершыню надрукаваны ў Берліне) і шмат іншых.

Значнай з’явай грамадскага жыцця і нацыянальных адносін у рэспубліцы 1920-х гг. было правядзенне беларусізацыі, якая адлюстроўвала палітыку нацыянальна-дзяржаўнага і нацыянальна-культурнага будаўніцтва, што ажыццяўлялася на беларускай аснове.

Аўтарытэтны беларускі вучоны-гісторык Р. Платонаў адзначаў, што вялікую працу па беларусізацыі вялі вядомыя дзяржаўныя, партыйныя і грамадскія дзеячы: старшыня СНК БССР М. Галадзед, пісьменнік З. Жылуновіч, старшыня Інстытута беларускай культуры гісторык У. Ігнатоўскі, наркам асветы БССР А. Баліцкі, сакратары ЦВК БССР, старшыні Нацкамісіі Д. Чарнушэвіч, А. Хацкевіч, супрацоўнікі Інстытута беларускай культуры С. Некрашэвіч, Я. Лёсік, В. Ластоўскі, А. Смоліч, М. Байкоў і інш. Але першым у гэтым спісе ён паставіў старшыню ЦВК БССР А. Чарвякова [2, с. 8]. І гэта, на мой погляд, вельмі справядліва.

Калі У. Ігнатоўскага і А. Баліцкага можна лічыць “бацькамі беларусізацыі”, то А. Чарвякоў, безумоўна, быў яе “маторам”.

Вялікае значэнне для канцэптualaльнага фарміравання палітыкі беларусізацыі меў даклад “Нацыянальныя моманты ў дзяржаўным і партыйным будаўніцтве” А. Чарвякова і яго абмеркаванне на XII Усебеларускай партыйнай канферэнцыі [VII з’езд КП(б)Б, 20 – 26 сакавіка 1923 г.].

Выступаючы на гэтай канферэнцыі ў дыскусіі аб беларускай мове і яе ролі ў грамадстве, Алесь Рыгоравіч сказаў:

«Почему крестьяне выступают против белорусских школ? Чтобы разобраться в этом вопросе, я предлагаю проанализировать три момента: первый – когда крестьяне отказываются от школ на белорусском языке, второй – когда учителя отказываются и третий – когда мы сами относимся негативно. Эти три момента и создают впечатление, будто мы навязываем деревне то, от чего все бегут, как от чумы. Правильно отметил тов. Игнатовский, что крестьяне практически смотрят на вещи. Если крестьянин посылает сына в школу (у нас в деревне учится не более 25% детей), то посылает для того, чтобы он “вышел в люди”, для чего ему нужно потом идти дальше – в высшую школу. Где ему эту потребность “выбиться в люди” реализовать на белорусском языке? Негде! И,

рассуждая практически, крестьянин говорит: не нужен мне язык, у которого нет применения. Учителей, которые в своей учебной работе никогда не сталкивались с белорусским языком, также можно понять, но не согласиться с ними. Следует признать и тот факт, что у многих из нас таится отрицательное отношение к белорусскому языку и белорусской культуре. Для чего мы ставим вопрос об изучении белорусского языка? Неужели для собственного удовольствия? Мы взяли за белорусский язык потому, что он родной, материнский, чтобы посредством его скорее и полнее удовлетворять свои потребности, решать задачи, которые ставит перед собой педагогика. Это язык большинства населения, и неизбежен процесс усиления его влияния на всю общественную жизнь и нашу работу среди населения...» [3, арк. 184 – 216].

У сутыкненні звышінтэрнацыяналісцкай і нацыянальна арыентаваных пазіцый пры вырашэнні нацыянальнага пытання, вызначэння ролі беларускай мовы ў грамадстве перамогу атрымалі апошнія (У. Ігнатоўскі, А. Баліцкі, Б. Стасевіч, А. Сянкевіч, А. Чарвякоў), падтрыманыя прадстаўніком ЦК РКП(б) П. Кержанцавым.

Канферэнцыя ў рэзалюцыі “Па нацыянальным пытанні”, тэзісы якой прапанаваў А. Чарвякоў, сфармулявала, па сутнасці, асноўныя прыწყыпы беларусізацыі як адной з найважнейшых праяў нацыянальнай палітыкі 1920-х гг. у БССР. Тэзісы рэзалюцыі зачытаў сам Алесь Рыгоравіч.

Галоўнымі ў іх былі наступныя палажэнні:

1. Канчатковае вызначэнне тэрыторыі Беларусі шляхам уключэння ў яе склад родных ёй суседніх раёнаў, для чаго неабходны перагляд і перагрупоўка існуючых адміністрацыйна-гаспадарчых дзяленняў у адпаведнасці з іх натуральна-гістарычнымі, эканамічнымі, вытворча-дынамічнымі і культурна-нацыянальнымі асаблівасцямі.

2. Забеспячэнне большай дэцэнтралізацыі кіравання галінамі прамысловасці мясцовага значэння.

3. Прыцягненне шырокіх пластоў насельніцтва рэспублікі да актыўнага нацыянальна-дзяржаўнага будаўніцтва.

4. Развіццё школы, прэсы, тэатра, клубаў і іншых культурна-асветніцкіх устаноў на роднай мове (беларускай, яўрэйскай, рускай і польскай), прыняцце ўсіх патрэбных мер для наладжвання працы на беларускай мове, стварэння нармальна-умоў для развіцця беларускай культуры.

5. Барацьба з ухіламі ў нацыянальнай палітыцы і шкоднымі ўплывамі ў міжнацыянальных адносінах.

6. Кіраўніцтва беларускай працай павінна ажыццяўляцца Камуністычнай партыяй як у цэнтры, так і на месцах [4, с. 95].

Афіцыйны курс на ажыццяўленне беларусізацыі пачаўся ў ліпені 1924 г., калі пленум ЦК КП(б)Б намеціў шырокую праграму нацыянальна-культурнага адраджэння. 15 ліпеня 1924 г. II сесія ЦВК Беларусі прыняла пастанову аб практычных мерапрыемствах па правядзенні нацыянальнай палітыкі. З гэтага часу праграма беларусізацыі набыла сілу закона. Пад беларусізацыяй у шырокім сэнсе слова разумелася:

– развіццё беларускай культуры: стварэнне школ, тэхнікумаў, ВНУ з беларускай мовай навучання, адкрыццё культурна-асветніцкіх устаноў, развіццё беларускай літаратуры, выданне на беларускай мове кніг, газет, часопісаў, разгортванне навукова-даследчай работы па ўсебаковым вывучэнні гісторыі Беларусі;

– вылучэнне беларусаў на партыйную, савецкую, прафесійную і грамадскую работу;

– перавод справаводства партыйнага, дзяржаўнага, прафесійнага, кааператыўнага апаратаў і часцей Чырвонай Арміі на беларускую мову [1, с. 9].

Алесь Чарвякоў быў адным з ініцыятараў прыняцця і асноўным аўтарам рэзалюцыі пленума ЦК КП(б)Б па дакладзе “Чарговыя задачы КП(б)Б у нацыянальнай палітыцы”, што адбыўся 25 – 29 студзеня 1925 г.

Акрамя гэтага, газета “Савецкая Беларусь” за 26 – 28 мая 1926 г. змясціла яго артыкул “У паездцы па Аршаншчыне”, дзе Алесь Рыгоравіч пісаў:

«Усім добра вядома, якія адносіны да беларусізацыі былі на Аршаншчыне з боку апаратаў розных гатункаў. У пачатку гэтай працы беларусізацыя была “жупелам”, якім пужалі малых дзяцей. Апіралася ўсё гэта на злоснай агітацыі невядомых і варожых Савецкай уладзе элементаў, якія спалі і марылі аб тым, каб у тым ці іншым выглядзе вярнуць “единую и неделимую Россию”. Кожны сумленны чалавек добра разумее, што “беларусізацыя” – гэта ў першую чаргу прыстасаванне партыйнага, Савецкага, прафесіянальнага і іншых апаратаў да мовы самога жыхарства горада, вёскі, мястэчка, што гэта пытанне вынікае з патрэбы захапіць і ўцягнуць у працу па замацаванні Саветаў самых шырокіх і глыбокіх мас рабочых і сялян і наогул працоўных... Цяпер можна адзначыць ужо шэраг дасягненняў: камсамол ідзе ўперадзе, партактыў акругі, раён ужо знае беларускую мову і ўжывае, жанчыны-арганізатаршы таксама, у школах гэта пытанне ўжо практычна вырашана і вырашаецца. Цяжэй ідзе праца ў прафесіянальных саюзах.

Аршаншчына настаралася паказаць мне і прыехаўшым у Оршу т.т. Адамовічу, Баліцкаму, Янку Купалу свае дасягненні ў развіцці беларусізацыі. Мы чулі добры хор студэнтаў рабфака, які добра выконваў беларускія песні, чулі вершы ма-

ладнякоўцаў, прычым некаторыя вельмі ўдалыя як па змесце, так і па форме, добра выкананыя два акты з п'есы "Чырвоныя кветкі Беларусі"...

Лічу абавязкам звярнуць увагу ў сувязі з пытаннем аб беларусізацыі на пастаноўку працы па вывучэнні беларускай мовы. Часта ў нас падыход да гэтага пытання такі: мова простая, яе нават няграматны селянін ведае, а таму можна да яе адносіцца абывацка. Часта можна бачыць, як работнікі на месцах думваюць, што яны добра ўцямілі сабе асаблівасці беларускай мовы, калі гавораць на мове мала падобнай да расійскай, ці калі ў расійскую ўстаўляюць два-тры словы беларускія. Гэта часта даводзіць да таго, што такія беларусізаваныя работнікі, папаўшы ў вёску, такога нагаворыць, што пасля ўсе пытаюць: "На якой гэта мове ён гаварыў?"

Трэба шанаваць мову. Так, як у свой час трэба было дасканала знаць расійскую, польскую, нямецкую і іншыя мовы, трэба знаць і беларускую. Ніякіх вольнасцей. Трэба школе беларускай паставіць працу так, каб вучань усюды чуў і практычна вывучаў добрую, чыстую беларускую мову. Трэба ў школах-камунах, дзіцячых беларускіх дамах і гэтак далей падбіраць склад настаўнікаў, кіраўнікоў, кухарак, швачак і іншых такіх, якія б таксама добра гаварылі па-беларуску. На лекцыях беларускай мовы трэба, каб сам настаўнік сачыў за сабой і за вучнямі, выпраўляючы мову, даючы патрэбныя веды вучням. Ніякай вольнасці, інакш будзе блытаніна. Інакш нашы дзеці не будуць ведаць ніякай мовы. А "чэткасць" у вывучэнні беларускай мовы дасць магчымасць лягчэй вучыць і іншыя патрэбныя мовы.

Усе гэтыя думкі простыя і не новыя. Але іх трэба напаміць, бо на месцах, у тым ліку і на Аршаншчыне, іх часта забываюць...

Трэба шанаваць нам нашых дзяцей, трэба шанаваць беларускую мову».

Пасля студзенскага (1925) пленума ЦК КП(б)Б пытанні беларусізацыі сталі ўключачца ва ўсе значныя рашэнні партыйных і дзяржаўных органаў БССР. Ажыццяўленню беларусізацыі і яе праблемам прысвячаліся прамовы вядомых партыйных і дзяржаўных дзеячаў.

Мала каму вядома, што ў 1927 г. А. Чарвякоў напісаў вялікі гістарычны нарыс "За Савецкую Беларусь", дзе ёсць такія радкі:

«Праца дзяржаўных устаноў паступова і няўхільна пераводзіцца на беларускую мову. Установа павінна працаваць на мове насельніцтва, каб лепей яго абслугоўваць, – вось што паложана ў аснову пераводу ўстаноў на беларускую мову. "Не народ для ўстановы, але ўстанова для народа"».

Ідзе шпаркая праца па пераводу асветных устаноў на беларускую мову. <...>

Падамо лічбы для большага высвятлення гэтага пытання.

У 1925-26 годзе выкладанне ў 4-гадовых школах пераведзена на беларускую мову, у сямігадовых школах першыя тры гады таксама цалкам пераведзены на беларускую мову, апошнія класы – на 40 прац.

Цалкам ідзе на беларускай мове выхаванне ў дзіцячых дамах і садах.

З 11 школ сялянскай моладзі ў 5 выкладанне пераведзена цалкам на беларускую мову.

Школа забяспечана падручнікамі. Блізка што ўсе патрэбныя для 4-гадовых і 7-гадовых школ падручнікі ўжо выданы.

Беларусізацыя праводзіцца па ўсёй сістэме асветных устаноў: у тэхнікумах, клубах, тэатрах, хатах-чытальнях і г. д.

Паступова, праўда больш ціха, але няўхільна ідзе працэс беларусізацыі вышэйшых асветных устаноў.

Значнай перашкодай з'яўляецца брак літаратуры, настаўнікаў і наогул інтэлігенцыі, якая б ведала мову.

Але значнасць дасягненняў будзе зразумелай, калі мы скажам, што беларуская граматыка была ўкладзена толькі ў 1917 г. і што праца па адчыненні новых асветных устаноў ідзе поруч з утварэннем і друкаваннем патрэбных падручнікаў, літаратуры, з падрыхтоўкай працаўнікоў.

Надзвычай важную ролю ў такім выпадку набывае выдавецкая праца. І тут ідзе паступовае развіццё працы. З 1-га кастрычніка 1922 года па 1-е кастрычніка 1926 года выдана на беларускай мове кніг 306 назваў, на 3137 друкаваных аркушаў, звыш 2 700 000 экзэмпляраў. Газеты, як цэнтральныя, так і акруговыя, або цалкам, або часткай пераведзены на беларускую мову...

Канчатковым заканчэннем і замацаваннем усіх мерапрыемстваў па адраджэнні і развіцці беларускай культуры трэба лічыць заснаванне Інстытута Беларускай Культуры, або будучай Беларускай Акадэміі Навук» [6, с. 86 – 88].

Заканчэнне будзе.

Спіс літаратуры

1. Практическое разрешение национального вопроса в Белорусской Социалистической Советской Республике : в 2 ч. – Минск, 1927. – Ч. 1. Белорусизация.
2. Платонаў, Р. П. Прадмова / Р. П. Платонаў // Беларусізацыя. 1920-я гады : дакументы і матэрыялы / пад агул. рэд. Р. П. Платонава і У. К. Коршука. – Мінск, 2001.
3. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (далей – НА РБ). – Ф. 4-п. – Воп. 2. – Спр. 21.
4. Коммунистическая партия Белоруссии в резолюциях и решениях съездов и пленумов ЦК. – Минск, 1983. – Т. 1: 1918 – 1927.
5. Резолюции пленума ЦК КП(б)Б. 25 – 29 января 1925 г. – Минск, 1925.
6. Чарвякоў, А. ... Я ніколі не быў ворагам : выбраныя артыкулы і прамовы. Успаміны сучаснікаў / склад. В. Ц. Мыслівец. – Мінск, 1992.

Эмануіл ЮФЕ,
доктар гістарычных навук.